

ნინო დარასელია

მეტონიმია და მეტაფორა ადამიანის სახის აღმნიშვნელ ქართულ ლექსიკურ ერთეულებში

1. შესავალი

სპეციალური ლიტერატურის თანახმად, სახის, როგორც ადამიანის სხეულის ნაწილის, მნიშვნელობა განპირობებულია გარკვეული ბიოლოგიური ფაქტორებით და იმ ფუნქციებით, რომელსაც ის ასრულებს. ის არის ადამიანის როგორც ფიზიკური, ისე სოციალური იდენტობის მაჩვენებელი; ცნობიერად თუ ქვეცნობიერად მასზე აისახება ჩვენი გრძნობები და ემოციები, ინტენციები და მენტალური მდგომარეობა (ეს ნათლად ჩანს გამონათქვამში *ყველაფერი სახეზე აწერია*); ღირებულია სახის ინტერაქციული ფუნქცია – კომუნიკაციისას ჩვენი სახე მიმართულია ჩვენი კომუნიკანტისაკენ. სწორედ ადამიანის სხეულისათვის სახის ასეთმა მნიშვნელობამ განაპირობა მულტიდისციპლინური ინტერესი მისდამი (Marmaridou 2011; Sifianou 2011; Yu 2001).

წინამდებარე ნაშრომი განიხილავს სახის აღმნიშვნელ ქართულ ლექსიკურ ერთეულებს და მათთან დაკავშირებულ მეტონიმისა და მეტაფორის შემთხვევებს კოგნიტური ლინგვისტიკის (Barcelona 2008; Gibbs 2006; Kovecses 2008; Lakoff 2003; Steen 2002; Wierzbicka 1992) სახის თეორიისა (Goffman 1955, 1972; Brown & Levinson 1987; Sifianou 2011; Scollon & Scollon 1997) და კულტუროლოგიის (ჯორბენაძე 1997; Sumbadze 1999; Triandis 1992) თვალსაზრისით.

ნაშრომის ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენს დაადგინოს, თუ რა მიმართებაშია სახესთან დაკავშირებული ხატოვანი გამოთქმები ქართულ კულტურულ მოდელთან.

ემპირიული მასალის შეგროვებისას გამოვიყენეთ შემდეგი წყაროები: ავტორიტეტული ლექსიკონები, ქართული ენის კორპუსები, ინტერნეტვებგვერდები.

ნაშრომში, კომპონენტური ანალიზისა და დისტრიბუციული მეთოდების გარდა, განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა კონცეპტუალური მეტაფორისა და მეტონიმის იდენტიფიცირების პრინციპებს (Steen 2002).

როგორც ცნობილია, კოგნიტური ლინგვისტიკის თვალსაზრისით, მეტონიმია და მეტაფორა კოგნიტური მექანიზმებია, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ კონცეპტუალიზაციის პროცესში. მათ შორის ძირითადი განსხვავება მდგომარეობს შემდგომში: კონცეპტუალური მეტაფორა გულისხმობს სისტემატურ, სიმეტრიულ ანასახს (mapping) კონცეპტუალურ სფეროებს (*წყარო-სამიზნე*) შორის, რა დროსაც გამოცდილების ტიპური აბსტრაქტული სფერო აიხსნება კონკრეტულის მეშვეობით (*არაფიზიკური არის ფიზიკური*). ამასთან ერთად, აღნიშნული სფეროები არ მოიაზრება ერთ ფრეიმში, მიმართება მათ შორის კოგნიტურ-ტაქსონომიურია.

კონცეპტუალური მეტონიმის შემთხვევაში სფეროებს შორის ანასახი ასიმეტრიულია, წყარო და სამიზნე ერთ ფრეიმში მოიაზრება (*ნაწილი-მთელი*) და პრაგმატიკულად არის დაკავშირებული; სფერო, რომლის ფარგლებშიც მეტონიმია ოპერირებს, არის ფუნქციურ-კოგნიტური.

ამასთან, მეტონიმისა და მეტაფორას შორის მჭიდრო კავშირია: კოგნიტური ლინგვისტიკის თანახმად, მეტონიმია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მეტაფორის მოტივაციის პროცესში (Barcelona 2008).

ნაშრომში ასევე გამოყენებულია ე.წ. განსხეულების ჰიპოთეზა (Embodiment Hypothesis), რომლის თანახმადაც ენის გაგება ეფუძნება ადამიანის სხეულისებრ გამოცდილებასა და ქმედებას. აღნიშნული ჰიპოთეზის მიხედვით, მნიშვნელობა მოტივირებულია ინდივიდის ინტერაქციით მის ფიზიკურ, სოციალურ და კულტურულ გარემოსთან; აღნიშნული ურთიერთქმედება კი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის მენტალური სამყაროს სტრუქტურირებისას (Gibbs 2006:12).

თანამედროვე ქართულში დასტურდება ადამიანის სახის ცნების ხუთი ლექსიკალიზაცია:

(ა) პოლისემიური *სახე* – საერთოქართველური ძირიდან *sax (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000:397). წარმოშობა სადავოა; სავარაუდოდ, ნაწარმოებია ქართულ-ზანურ ძირზე *x (*ეხება*) აფიქს *s(a)(*დანიშნულება, მიზანი*) დართვით, რაც მთლიანობაში გვაძლევს

მნიშვნელობას და ნიშნავს – *ის რასაც ეხები* (ინტ. წყ.) ძველ ქართულ ძეგლებში გვხვდება შემდეგი მნიშვნელობებით: „ხატი“, *პირისახე, გამოსახულება, მსგავსება, შესაძლებლობა, ფორმა, ბუნება, მავალითი, ნიშანი, იგავი, ნიმუში* (აბულაძე 1973: 383).

(ბ) პოლისემიური *პირი* – პროტოქართველური ძირიდან **pir*, დასტურდება ძველ ქართულ ძეგლებში: *პირის, ზედაპირის, სახის, თვისების, განზრახვის, წინამხარის, საწინააღმდეგო მხარის, სიტყვის, საქმის* და ასევე *უკუქცევითი ნაცვალსახელის* მნიშვნელობით (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:371).

პირი, როგორც ადამიანის სახის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული, მეტონიმის შედეგია (მიმართება: **ნაწილი-მთელი**). როგორც ვიცით, აღნიშნული ლექსემის პირველადი მნიშვნელობაა: – *ნაპრაღი ტუნებს შორის, ბაგეთა ჭრილი, ტუნების მოხაზულობა*. სახის მოცემული ნაკვთის ფიზიოლოგიურმა (კუჭ-ნაწლავის ტრაქტთან მაკავშირებელი, შესაბამისად, ადამიანის ფიზიკური არსებობის განმსაზღვრელი) და, განსაკუთრებით, ინტერაქციულმა (ვერბალური ქმედების განმხორციელებელი) ღირებულებამ განაპირობა მეტონიმური ჩანაცვლება, რის შედეგადაც *პირმა* შეიძინა ადამიანის თავის წინა ნაწილის (შუბლიდან ნიკაპის ჩათვლით) მნიშვნელობა.

(გ) ზემოხსენებული ორი ლექსიკური ერთეულისგან ნაწარმოები შედგენილი არსებითი, მონოსემანტური *პირისახე*. აღნიშნული ლექსიკური ერთეულის შექმნა, სავარაუდოდ, განაპირობა *პირისა* და *სახის* პოლისემიურმა ხასიათმა, მეტონიმია-მეტაფორიზაციის პროცესებთან ერთად გამოსატვის სიზუსტისაკენ ენის „სწრაფვამ“;

(დ) არაბულიდან ნასესხები ლექსიკური ერთეული *სიფათი* (სახის, გარეგნობის, შეხედულების მნიშვნელობით), რომელიც უარგონის ნიმუშია, ძირითადად უარყოფითი კონოტაციის მატარებელია – *მისი სიფათი არ მომწონს; სიფათზე ეტყობოდა რა ბიჭიც იყო* (ქეგლ 1990:893), თუმცა წინამდებარე კვლევისათვის შეგროვებულ მასალაში აღნიშნულ ლექსიკურ ერთეულს დადებითი კონოტაციური მნიშვნელობითაც ვხვდებით – *იმ გოგოს ღამაში სიფათი აქვს*.

(ე) რუსულიდან ნასესხები *როჟა* (პირველადი მნიშვნელობა – უსიამოვნო, შეუხედავი სახე; მეორეული მნიშვნელობა – ტიპი/პიროვნება) ასევე უარგონის ნიმუშია,

ძირითადად უარყოფითი კონოტაციის მატარებელია, თუმცა ვხვდებით დადებითი მნიშვნელობითაც (იხ. ქვემოთ: ნაწ. 2).

როგორც ვხედავთ, ხუთი ლექსიკური ერთეულიდან სამი პოლისემიურია, შესაბამისად, კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, ნაშრომში მათ ანალიზს წარმოვადგენ.

ჩინური ენის მასალზე სახის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულების სემანტიკური ანალიზისას, იუ (2001) გამოყოფს სახის, როგორც სხეულის ნაწილის, ოთხ ძირითად ასპექტს; სახე, როგორც: (ა) გარეგნობისა და შესახედაობის, (ბ) ემოციებისა და ხასიათის, (გ) ინტერაქციისა და ურთიერთობებისა და (დ) ღირსებისა და პრესტიჟის მაჩვენებელი. ჩატარებულმა კვლევამ ცხადყო, რომ ქართულ ენასა და კულტურაში მეოთხე ასპექტი მოიცავს ინდივიდის სოციალურ სტატუსს, ე.წ. *სოციალურ სახეს*.

2. სახე/პირი, როგორც გარეგნობისა და შესახედაობის გამომხატველი

როგორც უკვე აღინიშნა, სახე, როგორც ადამიანის თავის წინა ნაწილი, პიროვნების თვითობის სხვადასხვა ასპექტის (ხასიათის, ემოციური და მენტალური მდგომარეობის, სოციალური სტატუსის) გამომხატველია, რაც ორივე ლექსიკურ ერთეულში (*სახე, პირი*) ვლინდება; თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მოცემული სინონიმური წყვილის დისტრიბუცია ერთმანეთისაგან განსხვავებულია – შდრ. *სახე შეშუპებული აქვს/სახე შეშუპებული* (და არა პირი); *პირი დაიბანა, გაიპარსა* (და არა სახე).

უპირველეს ყოვლისა, ადამიანთა იდენტიფიცირებას და დამახსოვრებას ძირითადად მათი სახის მეშვეობით ვახდენთ; პირადობის დამადასტურებელ საბუთში ადამიანის სახეა წარმოდგენილი; ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს გამოთქმა *სახეზე ყოფნა* (ყველა სახეზეა – ყველა ესწრება). ადამიანის გარეგნობის შეფასებასაც ძირითადად სახით ვიწყებთ: *ლამაზი/დახვეწილი/უშნო/მრგვალი/სავსე და ა.შ. სახე აქვს*. ინტერესს იწვევს გამოთქმა *როგორი სახე აქვს!*, რომელმაც კონტექსტუალურად შესაძლოა გარკვეული შეფასება გამოხატოს და გულისხმობდეს *ურვეულოს, საინტერესოს* და ა.შ. ქართულში მრავლადაა სიტყვის *სახე* შემცველი დესკრიფციული შედგენილი სახელები:

სახემანიანი, სახემზიანი, სახენაყვაილარი, სახეგარუჯული, სახენაიარევი, სახელაკაწრული, სახელასისხლიანებული, სახეჭორფლიანი, სახეშეცვლილი და სხვ.

ლექსემის პირი შემცველი რთულისახელები: პირმშენიერი, პირმსუქანი, პირმრგვალი, პირბადრი, პირთხელი, პირგაპარსული, პირგაუპარსავი, პირდამანჭული, პირნაყვაილარი და სხვ. პიროვნების შესახედაობის მხოლოდ ეპითეტებით დახასიათების შემთხვევაშიც (ლამაზი, შეუხედავი, უშნო, მახინჯი, დახვეწილი დაა.შ.) კი, პირველ რიგში, მის სახეს ვგულისხმობთ ან მისი სახე წარმოგვიდგება.

სწორედ აღნიშნულმა ფაქტორმა განაპირობა მეტონიმიის **სახე/პირი –პიროვნება** (და არა **სახე/პირი – ადამიანის სხეული**) წარმოქმნა; აღნიშნულ მეტონიმიში მოიაზრება ადამიანის როგორც ფიზიკური, ისე არაფიზიკური ასპექტები. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა პირო-დან ნაწარმოები ლექსიკური ერთეული **პიროვნება**, რომელშიც ერთგვარად აისახება ზემოსხენებული მეტონიმიური სემანტიკური მიმართება:

1

(ა)პარტიაში, ძველ სახეებთან ერთად, ბევრი ახალი სახეა;

(ბ)ცნობადი სახეები; ისტორიული სახეები;

(გ)გამოთქმა: ვისიმე სახით – მისი სახით მტერი შევიძინე;

(დ)ეს (პიროვნებაზე) ჩემი ქალაქის სახე არ არის;

(ე)კირა ნაიტლი *შანელის* სახეა;

(ვ) პოლიციამ ოთხი პირი დააკავა;

(ზ) ოფიციალური/სამხედრო/ფიზიკური/იურიდიული პირი;

საყურადღებოა, რომ მაგალით 1 (დ)-ში განზოგადების უფრო მაღალ ხარისხთან გვაქვს საქმე; მოცემულ მაგალითში საზგასმულია ინდივიდის როგორც გარეგნული, ისე პიროვნული თვისებები, რომლებიც, მთქმელის თვალსაზრისით, არ მიესადაგება მის მშობლიურ ქალაქს – ვერ გამოხატავს მისი ქალაქის არსს.

სპეციალური ლიტერატურის თანახმად, მეტონიმი **სახე გულისხმობს პიროვნებას** ფართოდ გავრცელებული მოვლენაა და დასტურდება ბევრ ენაში (Marmaridou 2011; Yu 2001). ამ თვალსაზრისით, როგორც ვხედავთ,

გამონაკლისს არც ქართული წარმოადგენს. მსგავსი მეტონიმის შემთხვევა გვაქვს უარგონული ერთეულის *როჟა* შემთხვევაში: *რა როჟა აქვს!* (უსიამოვნო სახე აქვს) მაგრამ –*რა როჟაა!* (იგულისხმება უსიამოვნო ტიპი/პიროვნება), ან –*რა მაგარი როჟაა!* (იგულისხმება *რა მაგარი ტიპია!* – გამოხატავს მოწონებას).

მეტონიმის **სახე/პირი – პიროვნება** მეტაფორული გავრცობის შედეგად მიღებული მნიშვნელობები გამოიყენება როგორც საგნების, ისე აბსტრაქტული ცნებების მიმართაც და აღნიშნავს რაიმეს ზედაპირს (ძირითადად, წინა მხარეს) ან გარეგან მახასიათებელს:

საგნების მიმართ:

2

- (ა) ქალაქმა სახე იცვალა (პერსონიფიკაციის ნიმუში);
- (ბ) შენობა სახით მოედანს გადაჰყურებს (პერსონიფიკაციის მაგალითი);
- (გ) ტექსტი პირვანდელი სახით აღადგინეს (მოცემულ მაგალითში შეიძლება იგულისხმებოდეს როგორც ფორმა, ისე შინაარსი);
- (დ) გრიგოლ რობაქიძის „გველის პერანგი“ ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა (იგულისხმება ფორმა);
- (ე) ფარჩის პირი; კარგი/ცუდი პირი (პერსონიფიკაციის ნიმუში);

მაგალით 2 (ბ)-ში მეტაფორიზაციას განიცდის სახის ორიენტაციული ფუნქცია; აღნიშნული ფუნქცია ძირითადად *პირი-ს* შემცველ მყარ შესიტყვებაში ვლინდება: *პირის ქმნა* (ვისკენმე ან საითკენმე).

აბსტრაქტული ცნებების მიმართ, მაგალითად, მხატვრულ სიბრტყეში:

3

- (ა) მსახიობმა სპექტაკლში საინტერესო სახე შექმნა;
- (ბ) მოქმედი პირი (მხატვრულ ნაწარმოებში);

საყურადღებოა, რომ *სახის* და *პირის* მეტაფორული მნიშვნელობები კვლავ მეტონიმიზაციას განიცდიან: ***სახე და პირი, როგორც რაღაცის წინა მხარე/ზედაპირი*** ენაცვლება თავად ***საგანს ანმის ფორმას/მოყვანილობას:***

(ა) თოვლის ფიფქს ვარსკვლავის სახე აქვს (იგულისხმება ფორმა, მოყვანილობა);

(ბ) საბნისპირი; ბალიშისპირი(საბნის ან ბალიშის გადასაკრავი).

სახისა და პირის მეტაფორიზაციის შემთხვევები ბევრ საინტერესო ახალ მნიშვნელობას წარმოქმნის, თუმცა ისინი ცდებიან მოცემული კვლევის მიზანს.

3. სახე/პირი, როგორც ემოციებისა და ხასიათის ამსახველი

როგორც ითქვა, ადამიანის სახე, სახის ნაკვთები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ სხვადასხვა ემოციის, განწყობისა და მენტალური მდგომარეობის გამოხატვისას; უფრო მეტიც, ადამიანის სახე შესაძლოა პიროვნების ხასიათის მაჩვენებელი იყოს; აღნიშნულთან მიმართებით შეიძლება გამოიკვეთოს ორი მეტონიმია: – ***სახის გამომეტყველება გულისხმობს ემოციას ან მენტალურ მდგომარეობას; სახეზე აღიბეჭდება ადამიანის ხასიათი.***

ქართულში მრავლად მოიპოვება ლექსემების *სახე, პირი* შემცველი რთული სიტყვები და მყარი შესიტყვებები, რომლებიც სწორედ ადამიანის ემოციებისა და მენტალური მდგომარეობის სიმპტომებს წარმოადგენენ ან პიროვნების ხასიათზე მიანიშნებენ.

ცვლილება სახის ფერში შესაძლოა სხვადასხვა ემოციის მაჩვენებელი იყოს:

(ა) გაწითლება შეიძლება იყოს სიმორცხვის, სირცხვილის, შეცბუნების, ძლიერი აღელვების, სიბრაზის გამომხატველი:

სახელანძული (ეს უკანასკნელი შესაძლოა მწველმა მზემაც გამოიწვიოს), *სახეაწითლებული, სახეატკრეცილი, სახეაჭარხლებული.*

(ბ) გაფითრებაც ძლიერი ემოციური თუ მენტალური მდგომარეობის სიმპტომია; ის ხშირად მოულოდნელი სტიმულით არის გამოწვეული (როგორცაა შიში); გაფითრების მიზეზი შესაძლოა იყოს ძლიერი სულიერი ტკივილი, ტანჯვა:

სახეგათეთრებული, სახეგაფითრებული/სახეგადაფითრებული, პირგანაცრებული;სახეზე მიტკლის ფერი ედო, სახეზე ფერი არ ედო და სხვა.

(ვ) გაბრწყინებული, განათებული, გაშუქებული, მომღიმარი, მომცინარი სახე ამაღლებულ განწყობაზე, ბედნიერებაზე, სიხარულსა და კმაყოფილებაზე მიანიშნებს:

სახეგაბადრული/პირგაბადრული, სახეგაბრწყინებული, სახეგაციცროვნებული, სახეგაშუქებული, სახეგანათებული/პირგანათებული, სახეგაშლილი (მომღიმარი), პირგაღიმებული და სხვა.

(დ) უარყოფითი ემოციებიც: სევდა, ძლიერი განცდები, უხასიათოდ ყოფნა უმაღლეს სახეზე, მიმიკაზე აისახება: *სახე/პირი ჩამოსტირის, პირდამანჭული/სახედამანჭული, პირდაღმეჯილი/სახედაღმეჯილი, სახედაღვრემილი/პირდაღვრემილი, სახეგაქუშული/პირგაქუშული, სახემოდრუბლული, სახეშეკუმუხვნილი, სახეშეშლილი, სახენაწამები და სხვა.*

(ე) პიროვნების მრისხანებაზე მიუთითებს *სახისა და პირის* შემცველი შემდეგი რთული სიტყვები: *სახეაღესილი, სახეგამეხებული, სახეარეული, პირგამეხებული, სახემქისე.*

(ვ) ენთუზიაზმი, აღტკინება: *პირანთებული/სახეანთებული.*

(ზ) გულგრილობა, გულცივობა: *სახეგაშეშებული, სახეგაქვაკებული, სახეგახევეებული.*

(თ) გაოცებული: *პირკატანაცემი* („ვისაც მოულოდნელად გასაკვირველი რაიმე აქვს გაგონილი, მსგავსად მოულოდნელად პირში კატის ცემისა“, სახოკია 1979:497).

(ი) *პირზე ხელის აფარება*: სახის დამალვა – დამორცხვებული ან შერცხვნილი ინდივიდის ქმედება. სირცხვილისა და სინდისის ქენჯნის გრძნობა ვლინდება მეტაფორულ გამონათქვამებში: *პირს შეირცხვენს/როგორი პირით შეგხედო?/მოსასვლელი/მისასვლელი პირი არ მაქვს.* აღნიშნულ შემთხვევებშიც ადამიანის პირველი რეაქციაა სახის დამალვა; შერცხვნილი ადამიანი სახეში ვერავის ვერ შეხედავს, თვალს ვერავის გაუსწორებს. მხორე მხრივ, ზოგიერთი ინდივიდისთვის სირცხვილის გრძნობა, სინდისის ქენჯნა უცხოა, შესაბამისად, აღნიშნული ემოციის ქონა-არქონა გარკვეულ ხასიათზე მიუთითებს.

საყურადღებოა, რომ *სახის* შემცველი ზემომოყვანილი რთული სიტყვები ხშირ შემთხვევაში მყარ შესიტყვებებს ეფუძნება: *სახე გაებადრა/გაუნათლა, გაუბრწყინდა, მოედუშა* და ა.შ.

სახისა და *პირის* შემცველი ზოგიერთი რთული ლექსიკური ერთეული პიროვნების ხასიათს გვიჩვენებს:

(ა) *პირნათელი* (მართალი, უდანაშაულო, უბრალო, უცოდველი), მისი სინონიმია *პირთეთრი*; სავარაუდოდ, მოცემული ორი ლექსიკური ერთეული *პირშავი*-ს საპირწონედ შეიქმნა.

(ბ) *პირშავი* (დამნაშავე, მტყუანი, უნამუსო, უსინდისო, უსირცხვილო) – აღნიშნული ლექსიკური ერთეული წარმოადგენს სიტუაციის მეტაფორიზაციის შედეგს; თედო სახოკიას თანახმად, ძველად საქართველოში (ქართლში მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე) ერთ-ერთი სახე დამნაშავის დასჯისა – პირისახეზე საჯაროდ მურის წასმა ანუ პირის გაშავება იყო (სახოკია 1979:499).

(გ) *პირმკაცრი, სახემკაცრი, პირქუში, პირკუშტი, სახეკუშტი*.

(დ) *სათნო სახის მქონე*.

(ე) *სახემშვიდი*.

დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ემოციასა და ხასიათს შორის გარკვეული მიმართება არსებობს, რაც ზემოჩამოთვლილ ლექსიკურ ერთეულებშიც ვლინდება; ასე მაგალითად, ლექსიკური ერთეულები: *პირმცინარი, სახენათელი, სახეგაციისკროვნებული, პირგანათებული* შეიძლება მიუთითებდნენ როგორც ადამიანის განწყობაზე კონკრეტულ კონტექსტში, ისე მის დადებით პიროვნულ თვისებებზე, ხოლო ისეთი ლექსიკური ერთეულები, როგორიცაა: *სახეგამეხებული, სახალესილი* პიროვნების ფეთქებად ხასიათზე შეიძლება მიანიშნებდნენ.

პიროვნების თავშეკავებულ ხასიათზე მეტყველებს გამონათქვამი: *პირბადის ტარება*. აღნიშნულ შემთხვევაში ადამიანი თავის ნამდვილ სახეს (პიროვნულ თვისებებს) არ აჩვენებს. მთუმცა მოცემული გამონათქვამი სახის ინტერაქციულ ფუნქციასაც შეიძლება დავუკავშიროთ (იხ. ქვემოთ, ნაწ. 3). *პირბადის ტარების* საპირისპირო გამოთქმაა უარყოფითი კონოტაციის მქონე *ნამდვილი სახის ჩვენება*, რაც უარყოფითი პიროვნული თვისებების დაუფარავად გამომჟღავნებას გულისხმობს.

ამრიგად, სტატიის მესამე მონაკვეთში განხილული მასალა ეფუძნება სახის ორ ფუნქციას და მასზე დაფუძნებულ ორ მეტონიმას: *სახე ასახავს ადამიანის ემოციებსა და გამოხატავს მის ხასიათს*. მოყვანილ მაგალითებში გამოიკვეთა კონცეპტუალური მეტაფორა ***სახე ემოციათა კონტეინერია***. ეს უკანასკნელი მკაფიოდ ვლინდება გამონათქვამში *სახე მწუხარებით აღევსო*. განხილულ მაგალითებში ასევე ვხვდებით მეტონიმის: *სახე გულისხმობს პიროვნების ხასიათს მეტაფორიზაციის შემთხვევებს*.

4. სახის/პირის როლი კომუნიკაციისას

განუსაზღვრელია სახის როლი კომუნიკაციისას. ზეპირმეტყველებით დისკურსში აუცილებელია კომუნიკანტთა ***პირისპირ*** დგომა/ყოფნა, რაც უზრუნველყოფს ქართული, ისევე როგორც ბევრი სხვა კულტურისათვის, „სავალდებულო“ თვალის კონტაქტს. სახეზე ემოციათა ცვალებადობა ასრულებს კომუნიკაციის მონაწილეთათვის ერთგვარი „გზამკვლევის“ როლს, ეხმარება რა მათ მათი ენობრივი კოლექტივისათვის მისაღები ვერბალური თუ არავერბალური ქცევის ნორმების თანახმად წარმართონ კომუნიკაცია. ყოველივე ზემოთქმული აისახება მეტაფორულ გამონათქვამებში, როგორებიცაა:

1.

(ა) *პირი იბრუნა* – ურთიერთობაზე უარი თქვა;

(ბ) *პირი (არ) აჩვენა* – (ვისმე)ტკბილად (არ) მოეპყრო;

(გ) *პირში თქმა* – გულისხმობს კომუნიკაციისას პირდაპირობას, რაც ეწინააღმდეგება ქართულ ენობრივ კოლექტივში მიღებულ ვერბალური ქმედების წესებს. თუმცა, ილია ჭავჭავაძის თვალსაზრისით, უმჯობესია *მოეყარეს პირში უძრახო და მტერს პირს უკანაო*;

(დ) *პირზე დაადგა* – პირში უთხრა სამხილებელი რასმე.

ააგრესიულ ვერბალურ ქცევას გულისხმობს *სახეში/პირში მიახალა*.

ემპირიული მასალის ანალიზმა აჩვენა, რომ, მსგავსად ბევრი ენისა/კულტურისა, ქართულ ენასა და კულტურაში *სახის/პირის* ზოგიერთ მეტაფორაში მოიაზრება ვერბალური თუ არავერბალური ქცევის ის სოციალური და მორალური ნორმები,

რომლებიც ინდივიდს თავის ენობრივ კოლექტივთან აკავშირებს. აღნიშნული მიმართება გოფმანისეულ საზოგადოების დრამატურგიულ მოდელში არის წარმოდგენილი (Goffman 1967). ხსენებული მოდელი კომუნიკაციას განიხილავს, როგორც მეტაფორულ სცენაზე განხორციელებულ ქმედებას, კომუნიკანტებს კი გარკვეული როლების შემსრულებლებად წარმოგვიდგენს. როგორც ცნობილია, გოფმანის სახის თეორია საფუძვლად დაედო თანამედროვე ლინგვისტიკაში აქტუალურ თავაზიანობის თეორიას (Brown & Levinson 1987; Scollon & Scollon 1997). გოფმანის თანახმად, *სახე* – ეს არის დადებითი სოციალური ფასეულობა, რომელიც, ერთი მხრივ, ინდივიდის კუთვნილებას წარმოადგენს, ხოლო, მეორე მხრივ, როგორც ითქვა, ეფუძნება გარკვეული ენობრივი კოლექტივისთვის მახასიათებელ სოციალურ, მორალურ და ქცევით ნორმებს. გოფმანის მოდელის თანახმად, *სახე* შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ერთგვარი ნიღაბი (კონცეპტუალური მეტაფორა ***სახე არის ნიღაბი***), რომელიც მორგებული აქვს ინდივიდს ინტერაქციისას. ამ თვალსაზრისით ინტერესს იწვევს უარყოფითი კონოტაციის მქონე გამონათქვამი – *ახვენა ნამდვილი სახე (ანუ ნიღაბი ჩამოიხსნა)*. თუმცა *სახე* არის არა სტატიკური, არამედ დინამიკური ხასიათის მოვლენა: კომუნიკაციისას კომუნიკანტები ცდილობენ შეინარჩუნონ ბალანსი და ამ მიზნით თანადროულად იყენებენ ორ სტრატეგიას: თავდაცვითს (*defensive*, რომელიც მიმართულია საკუთარი *სახის* შენარჩუნებისაკენ) და მფარველობითს (*protective*, რომლის მიზანია შეინარჩუნოს სხვისი *სახე*), შესაბამისად, კომუნიკაციისას *სახე* განიცდის მოდიფიკაციას, მისი ცვალებადობა ინტერაქციის მონაწილეთა შეთანხმების შედეგია და, როგორც სკოლონები აღნიშნავენ, *სახე არის კომუნიკანტების მოლაპარაკების შედეგად მიღებული საზოგადოებრივი იმიჯი/რეპუტაცია, რომელსაც ისინი ერთმანეთს მიაწერენ ინტერაქციისას* (Scollon & Scollon 1997:35). ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ *სახის* მახასიათებლები არ შემოიფარგლება ცალკეული კომუნიკაციური აქტით, არამედ ეფუძნება წინარე დისკურსსაც.

სახის თეორიასთან მიმართებით საყურადღებოა შემდეგი კონცეპტუალური მეტაფორები, რომლებიც ქართულში დასტურდება: ***სახე არის ნივთი, სახე არის კუთვნილება***, რომელიც შეიძლება დაეკარგოს ან შევინარჩუნოთ: *დაკარგო/შეინარჩუნო ადამიანური სახე*:

(ა) უმრავლესობის *სახემ* დაკარგა თავისი *სახე*;

(ბ) ნუ დაკარგავ *ადამიანურ სახეს*;

(გ) სასამართლო პროცესს უძღვებოდა *სახედაკარგული* მოსამართლე;

მაგალითში 2(ა) ვხვდებით ადამიანის სახის ორ კონცეპტუალიზაციას: ***სახე არის პიროვნება, სახე – დადებითი სოციალური ფასეულობაა.***

მფარველობითი სტრატეგიის ნიმუშია: *პირს მოწმენდს– უხერხული მდგომარეობიდან გამოიყვანს.*

სახის (როგორც საკუთარი, ისე სხვისი) დაკარგვისას ან მისი შელახვისას ინდივიდი განიცდის სინდისის ქენჯნას, სირცხვილის გრძნობას, რაც გამოიხატება უკვე ხსენებულ გამონათქვამებში:

3.

(ა) *პირს შეირცხვენს*;

(ბ) *რავა/როგორი პირით შეგ ხედო?*

(გ) *მოსასვლელი/მისასვლელი პირი არ მაქვს*;

(დ) *აქ დასადგომი/სამყოფი პირი აღარ მაქვს.*

ინტერესს იწვევს გამონათქვამი *სახის ახევა* (პირდაპირი მნიშვნელობა – ინდივიდისადმი ფიზიკური ზიანის მიყენება), რომლის მეტაფორული მნიშვნელობა სწორედ როგორც საკუთარი, ისე სხვისი *სოციალური სახისადმი* ზიანის მიყენებაა. პიროვნებამ თავისი ვერბალური თუ არავერბალური ქცევით, შესაძლოა, თვითონ შელახოს საკუთარი სახე 4 (ა); თუმცა ხშირად ინდივიდები გამიზნულად ლახავენ სხვის *სახეს* 4 (ბ):

4.

(ა) დიდი ხანია *სახე* აქვთ ახეული *სახეებს*;

(ბ) თუ არ გავერთიანდით (ოპოზიციური სპექტრი), *სახეს* აგვახევენ.

უპრინციპო, თვითმყოფადობამოკლებულ ინდივიდზე იტყვიან *უსახო ადამიანი*. აღნიშნულ გამონათქვამთან მიმართებით ინტერესს იწვევს, პიროვნების რამხასიათებლები მოიაზრება ქართულ ენასა და კულტურაში *სოციალური სახის* ცნებაში.

5. სოციალური სახის ცნება ქართულ ენასა და კულტურაში

სპეციალური ლიტერატურის (ჯორბენაძე 1997; Sumbadze 1999; Triandis 1992) შესწავლამ და უშუალოდ ემპირიულ მასალაზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ქართული კულტურა უფრო ექსტროვერტულია, *სხვაზე* ორიენტირებული, ე.ი. კოლექტივისტური (ჰორიზონტალური ტიპის), ჯგუფური, ვიდრე ინტროვერტული, *ვგოზე* ორიენტირებული, ინდივიდუალისტური. ჰორიზონტალური კოლექტივიზმის შემთხვევაში აქცენტი კეთდება შიდაჯგუფურ ჰარმონიაზე, სხვების მიმართ მორალურ ვალდებულებებზე, სოციალურ ურთიერთობაზე, ურთიერთდამოკიდებულებასა და ურთიერთმიმართებაზე. თუმცა სპეციალურ ლიტერატურაში შემოთავაზებულ კულტურის სახეობებს შორის არ არსებობს მკაფიო ზღვარი, ისინი ქმნიან ერთგვარ კონტინუუმს.

ემპირიულ მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ ქართულ კულტურაში *სოციალურ სახეში* მოიაზრება ისეთი თვისებები, როგორებიცაა: *ღირსება*, *პატიოსნება/კეთილსინდისიერება*, *გულწრფელობა*, *გულისხმიერება*:

1.

(ა) ჩვენი ახალგაზრდობის წყალობით შევინარჩუნეთ *სახე*, შევინარჩუნეთ *ღირსება*;

(ბ) *ადამიანური სახე* და *თანამედროვე ზნეობრივი* და *სამართლებრივი* გაგება შეინარჩუნეს აქციის მონაწილე ახალგაზრდებმა, მათმა მხარდამჭერებმა.

მოყვანილ მაგალითებში *სახეუტოდება ღირსებას*, *ზნეობას*, *ინდივიდის მორალურ თვისებებს*.

გულისხმიერებასა და გულწრფელობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ ენობრივ კოლექტივში. მართალია, *სახე* ერთგვარი *ნიღაბია*, თუმცა – არა ფარისევლობის. როგორც უკვე აღინიშნა, *სახეში* აისახება გარკვეული ენობრივი კოლექტივის ფასეულობები, ვერბალური თუ არავერბალური ქცევის ნორმები.

ქართველებისთვის, როგორც ექსტროვერტული კულტურის წარმომადგენლებისთვის, კომუნიკაციისას ღირებულია გულდიაობა, მეგობრული, გულისხმიერი დამოკიდებულება კომუნიკანტებს შორის (რა თქმა უნდა, ჩამოთვლილი თვისებების ლინგვისტური რეალიზაცია განსხვავებულია ოფიციალურსა და არაოფიციალურ დისკურსში). ჩამოთვლილი თვისებები ვლინდება გამონათქვამში *პირის ჩვენება*, რაც, როგორც უკვე აღინიშნა, კომუნიკაციის მონაწილეებს შორის თბილ, კეთილგანწყობილ ატმოსფეროს არსებობაზე მიუთითებს. აღნიშნულის საპირისპიროდ, ნაკლებად მისაღებია ინდივიდის მიერ ინტერაქციისას *პირბადის ტარება*, რაც თავშეკავებულ, შეიძლება ითქვას, მშრალ დამოკიდებულებას გულისხმობს.

უნდა აღინიშნოს, რომ *სახის (სოციალური სახის)* რეალიზაციის საკითხი ქართულ ენასა და კულტურაში რთული და მრავალმხრივი საკითხია; ადამიანის სახის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულებისმეტაფორიზაცია ხსენებული პრობლემის მხოლოდ მცირე გამოვლინებაა.

6. დასკვნა

ამრიგად, წინამდებარე ნაშრომში განვიხილე მეტონიმისა (მიმართება *ნაწილი-მთელი*) და მეტაფორის (*ფიზიკური არის არაფიზიკური*) შემთხვევები ადამიანის სახის აღმნიშვნელ ქართულ ლექსიკურ ერთეულებში: *სახე*, *პირი*. სპეციალური ლიტერატურის შესწავლისა და უშუალოდ ემპირიული მასალის ანალიზის საფუძველზე დადგინდა:

1. *სახისა და პირის* მეტონიმიური (მიმართება *ნაწილი-მთელი*) და მეტაფორული (მიმართება *ფიზიკური-არაფიზიკური*) გავრცობანი ეფუძნება მოცემულ ლექსიკურ ერთეულთა პროტოტიპულ მნიშვნელობებს, რაც განპირობებულია ადამიანის სხეულისათვის სახის განსაკუთრებული დატვირთვითა და ფუნქციებით.
2. სახე, როგორც ადამიანის თავის წინა ნაწილი, პიროვნების თვითობის სხვადასხვა ასპექტის – გარეგნობის, ხასიათის, ემოციური და მენტალური მდგომარეობის, სოციალური სტატუსის – გამომხატველია, რაც ორივე ლექსიკურ ერთეულში (*სახე*, *პირი*) ვლინდება; თუმცა მოცემული სინონიმიური წყვილის დისტრიბუცია ერთმანეთისაგან განსხვავებულია.

3. ქართულში სახესთან, როგორც ადამიანის მაიდენტიფიცირებელ სხეულის ნაწილთან, ასოცირდება მეტონიმია *სახე – არის პიროვნება*, რომლისმეტაფორული გაგრძობის შედეგად მიღებული მნიშვნელობები გამოიყენება როგორც საგნების, ისე აბსტრაქტული ცნებების მიმართაც.
4. ქართულ ენასა და კულტურაში დასტურდება კონცეპტუალური მეტაფორა *სახე ემოციათა კონტეინერია* და მეტონიმები: (ა) *სახის გამომეტყველება გულისხმობს ემოციასა და მენტალურ მდგომარეობას*; (ბ) *სახეზე აღიბეჭდება ადამიანის ხასიათი*. აღნიშნული მეტაფორა და მეტონიმები ვლინდება *სახისა და პირის* შემცველ რთულ სიტყვებსა და შესიტყვებებში.
5. სახის როლი კომუნიკაციისას აისახება მთელ რიგ ხატოვან გამონათქვამებში, რომლებიც ვერბალური კომუნიკაციისას ქართული კულტურისათვის მისაღებ ნორმებს ასახავენ.

კომუნიკაციის პროცესთან მჭიდრო კავშირშია ქართული სახის აღმნიშვნელ ლექსიკურ ერთეულთა კიდევ ერთი მეტაფორიზაცია, რომელიც ინდივიდის სოციალურ სტატუსთან ასოცირდება (გოფმანისეული *სახის* ცნება). ქართული კულტურისთვის, როგორც ექსტროვერტული, ჰორიზონტალური კოლექტივიზმის კულტურისთვის, *სოციალურ სახეში* მოიაზრება *ღირსება, პატიოსნება/კეთილსინდისიერება, გულწრფელობა, გულისხმიერება*. ყველა ეს თვისება დასტურდება განხილულ ემპირიულ მასალაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ჯორბენაძე, ბ. ენა და კულტურა. თბილისი, 1997.

Barcelona, A. Metonymy is not Just a Lexical Phenomenon: On the Operation of Metonymy in Grammar and Discourse. In *Selected Papers from the 2008 Stockholm Metaphor Festival*, N.L. Johannesson & D.C. Minugh, (eds.) Stockholm: Stockholm University, 2008.

Bargiela-Chippiani, F. Face and Politeness: new (insights) for old (concepts). In *Journal of Pragmatics*. Vol. 35 (October-November 2003), 2003, pp. 1453-1469.

Brown.P. & S. Levinson. Politeness: Some Universals of Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

- Gibbs, R.W. Jr. *Embodiment and Cognitive Science*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Goffman, E. On face-work: An analysis of ritual elements in social interaction. In Laver, J. & S. Hutcheson (eds) *Face-to-face communication*. Harmondsworth: Penguin, 1955, pp, 319-46.
- Goffman, E. *Interaction Ritual, Essays in Face-to-face Behaviour*. Allen Lane: the Penguin Press, 1972.
- Kovecses, Z. Universality and Variation in the Use of Metaphor. In *Selected Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Metaphor Festivals*, N. L. Johannesson & D. C. Minugh, (eds.) 51-74. Stockholm: Stockholm University, 2008.
- Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor. In Ortony, Andrew (ed.), *Metaphor and Thought*. Cambridge: CUP, 1993, pp. 202-251.
- Marmaridou, S. The Relevance of Embodiment to Lexical and Collocational Meaning: The Case of *prosopo* 'face' in Modern Greek, in Z.A.Maalej and N.Yu (eds.) *Embodiment via Body Parts: Studies from Various Languages and Cultures*, 23-40. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2011.
- Sifianou, M. On the Concept of Face and Politeness. In *Politeness across Cultures*. Francesca Bargiela-Chippiani & Daniel Z.Kadar (eds). Palgrave Macmillan, 2011, pp. 42-55.
- Scollon, R & S.W. Scollon. *Intercultural Communication*. Oxford: Blackwell, 1997.
- Steen, G. Towards a Procedure for Metaphor Identification. In *Language and Culture*, vol. 11(1), 17-33. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 2002.
- Sumbadze, N. *The Social Web. Friendship of Adult Men and Women*. DSWO Press, Leiden University, The Netherlands, 1999.
- Triandis, H.C. *Culture and Social Behaviour*. New-York: McGraw-Hill, 1992.
- Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition, Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Yu, N. What Does Our Face Mean to Us? *Pragmatics and Cognition*, 9: 2001.1-36.

Watts, R. Politeness. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

ლექსიკონები

აბულაძე, ი. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბილისი: მეცნიერება, 1973.

სარჯველაძე, ზ., ფენრიხი, კ. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი: სულხან-საბა ორბელიანის სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2000.

სახოკია, თ. ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბილისი: მერანი, 1979.

ჩიქობავა, არნ, (რედ.).ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი.ერთტომეული.თბილისი, 1990.

Rayfield, D. (editor-in-chief). Georgian-English Dictionary. PC version provided by www.dachi.com.ge

Klimov, G.A. Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages (*Trends in Linguistics. Documentation,16*). New York, Berlin: Mouton de Gruyter. 1998.

en.wiktionary.org/wiki/ბაბე

ქართული ენის კორპუსები:

<http://gnc.gov.ge/gnc/corpus-list?session-id=247037183434337>

<http://corpus.leeds.ac.uk/internet.html>

Nino Daraselia

Metonymy and Metaphor in Georgian Face-Denoting Lexical Items

Summary

The paper examines some instances of metonymy and metaphor in Georgian lexical items denoting human face. Cognitive linguistics (viz.: conceptual metaphor theory, embodiment

hypothesis), face theory and cultural studies form the theoretical basis of the research. The empirical data have been obtained from samples of spoken and written discourse genres, six authoritative dictionaries, and corpora for the Georgian language.

In current Georgian there are 5 lexicalizations for *face*: polysemous *saxe* and *piri*, the monosemous compound *pirisaxe* comprising the previous two and two samples of jargon: *sipati* (a borrowing from Arabic) and polysemous *rozha* (a borrowing from Russian). It should be noted that *piri* as a face term is the result of metonymic extension (its prototypical meaning being *mouth*, hence the metonymy *Mouth for Face*). The paper mainly discusses metonymic and metaphoric expressions involving *saxe* and *piri*.

The observations have shown that, similar to many other languages, metonymic and metaphoric extensions of *saxe* and *piri* are based on the nature of our bodily experience and activity, more precisely, on the significance and functions of human face; the figurative expressions associated with *saxe*, *piri* are largely determined by our interaction with our physical, social and cultural environment. In the paper these expressions have been classified on the basis of the functions ascribed to human face in Georgian language/culture, namely, face (a) is the indicator of appearance and look; (b) it reflects our emotions and character, (c) plays an essential role in interaction and (d) shows our social status (Cf. Yu 2001). In this respect, according to the relevant literature, Georgian reveals similarity with English, Chinese and Greek.

The analysis of the data has revealed the following metonymic and metaphoric extensions of the lexical items in question:

1. *Face-for-Person* metonymy (linked with the role of face as the indicator of appearance and look) which is further extended to objects and abstract notions via metaphor; the mentioned metonymy is evidenced in *rozha* collocations as well.

2. Conceptual metaphor *Face is the Container of Emotions*, metonymies *Facial Expressions Stand for Emotions or States of Mind*, *Face Shows Character*. These extensions are encountered in compounds and collocations.

3. Numerous figurative expressions with *saxe* and *piri* reflect the norms of verbal and non-verbal behavior during interaction that are typical of Georgian culture. Closely linked with the interactional function of face is *social face* which conforms to Goffman's dramaturgical model of society and his concept of face. The study of the empirical data has shown that for Georgian culture (which can be characterized as extrovert, horizontally collectivistic) (a) the concept of *face* is associated with dignity, honesty, sincerity and considerateness/friendliness; (b) the *Face* is viewed as *Object*, *Possession/Property*, hence it can be *lost*, *saved* or *maintained*.